VITA

Új utakon az agrárgazdasági kutatások[1]

Mészáros Sándor – Forgács Csaba

Kulcsszavak: agrárgazdaságtan, kutatási irányzatok, tudományos haladás, paradigma, transzdiszciplína, konferenciák.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az agrárgazdaság nemzetközi kutatási irányzatait abból a célból tekintettük át, hogy a jövőben azokhoz a magyarországi kutatás is felzárkózhasson. Ehhez két közelítési módot alkalmaztunk: egyrészt a jelenlegi (főként a 2000-es) évtized szakirodalma alapján próbáltuk meghatározni a hosszabb távon várható tendenciákat, másrészt a közelmúltbeli konferenciák témáinak elemzésével kíséreltük meg a tematikai arányok rövid távú változásait megbecsülni.

A hosszú távú új irányzatok közül kiemelhetők egyrészt a transzdiszciplináris kutatások, amelyeket az EU is zászlajára tűzött, s ma már nemzetközi intézete, folyóirata és nemzetközi szövetsége is van. Kiemelhetők másrészt a mezőgazdasági és közgazdasági paradigmákkal kapcsolatos egyenkénti és összehasonlító vizsgálatok, amelyek a jövőben szükséges szemléletmódokat alapozzák meg. Megkülönböztetett figyelmet érdemel a multifunkciós és a globalizált mezőgazdaság paradigmája, valamint a biofizikai, illetve ökológiai közgazdaságtan irányzata.

Az áttekintett tizenegy nemzetközi tanácskozás programja tükrében azt vizsgáltuk, hogy az egyes nemzetközi tanácskozások témái mennyiben tudtak az elmúlt években a kutatások főáramába beágyazódni. Ez segíthet a hazai kutatások helyes irányainak kijelölésében. Kétségkívül a rendszerváltás utáni években jelentősen visszaesett a magyar kutatók nemzetközi fórumokon való jelenléte, ami csak a legutóbbi években kezd pozitív irányba elmozdulni. Ebben döntő szerepe van az új, fiatal és részben középgenerációnak, illetve néhány hazai műhelynek. A kérdés az, hogy milyen további tennivalóink vannak abban a tekintetben, hogy a következő években a hazai kutatók eredményei nagyobb arányban igazodjanak a főáramhoz és mérettessenek meg nemzetközi szinten, bekerülve a tanácskozások plenáris, „contributed paper" és poszter szekcióiba, és mindehhez milyen lépések szükségesek a kutatási témaválasztásban és az alkalmazott módszertanban.

1. AZ ÚJ TENDENCIÁK ELEMZÉSE A SZAKIRODALOM ALAPJÁN

Ebben a részben a hosszabb távú kutatási irányzatokat kívánjuk kitapintani, kissé az agrárgazdaságtan szűkebb területéről kitekintve is. A tanulmányozott szakirodalom egyrészt az első szerző újabb kutatásaival kapcsolatos, a paradigmák (*Mészáros, 2006*), a tesztelés (*Mészáros, 2007a*) és a tudásgazdaság (*Mészáros, 2007b*) témáiban. Másrészt doktoranduszainak témával függ össze, így a vertikális ártranszmisszió (*Mészáros – Popovics, 2004*) és

[1] A két előadást az MTA Agrártudományok Osztályának Agrár-közgazdasági Bizottsága 2008. március 31-i ülésén megvitatta „Az új hatások megjelenése az agrárgazdasági kutatások prioritási rendszerében" címen.

a jövedelem-konvergencia (*Lámfalusi, 2007*) problémáival.

Az új kutatási irányzatokat itt három csoportra bontva tárgyaljuk

1. a kutatás tárgyából és környezetéből megállapítható tendenciák;
2. a kutatás közelítési módjaiból következő új irányok;
3. a kutatás módszerei és adatbázisa terén érvényesülő trendekből levonható prioritások.

Mindhárom csoportot két-két példával (esettel) szemléltetjük. A kifejtésben használunk három – a tudomány haladásával összefüggő – fogalmat is.

Az egyik *a paradigma*. Használatát a tudományban *Thomas Samuel Kuhn* amerikai fizikus és tudománytörténész vezette be (*Kuhn, 1962*). A paradigma szemléletet, elméletet, közelítésmódot, módszert egyaránt kifejezhet a tudományban. *Kuhn* ún. normál időszakokat és forradalmakat különböztetett meg a tudományos haladás során, az utóbbiak vezetnek paradigmaváltáshoz. Azóta bebizonyosodott, hogy különböző paradigmák egyidejűleg is létezhetnek, s fejlődésük és kiválogatódásuk folyamán derül ki, hogy közülük melyikből lesz uralkodó paradigma vagy esetleg új diszciplína (tantárgy).

A másik *a tudományos haladás módja*. Az évek alatt az egyes tudományterületek főként differenciálódtak, azaz szétváltak és elkülönültek egymástól. Szakmánkban *Thimm (1981)* például négy időszakra bontva ábrázolja a mezőgazdasági üzemtan (farm economics) 1920 és 1980 közötti európai fejlődését, aminek eredményeként a kezdetben egy tárgy 60 év elteltével 12 diszciplínára oszlott. Manapság már használják a tudományfejlődés fa(törzsfa)szerű ábrázolását is, amelynek lényeges jellemzője a kizárólag differenciálódással (azaz elágazással) történő fejlődés. Ily módon analógia képezhető a biológiai evolúció és a tudományfejlődés módja között. *Graham és Dayton (2002)* például törzsfaszerűen mutatja be az ökológiai elméletek, paradigmák fejlődését, s ez lehetőséget ad a megcáfolt vagy elsorvadt elméletek (a fán: elhalt, letört ágak) feltüntetésére is.

A mezőgazdászok számára azonban közismert az a tény, hogy az evolúció folyamán (különösen a növényvilágban és a fajképződés szintjén) nemcsak elágazódások (új taxonok képződése), hanem hibridizáció (fajok kereszteződése) is bekövetkezik, s így a törzsfa (az összeolvadások révén) hálószerűvé válik. A tudományfejlődésben is egyre inkább elismerik a hibridizálódást (*Dogan, 1996*), amelynek eredményeként jön létre *a harmadik fogalom, az ún. transzdiszciplína*, kettő vagy több tudományterület összeolvadásából. A transzdiszciplináris kutatás nem azonos az interdiszciplináris (vagy multidiszciplináris) kutatással, mivel az utóbbi a teamnek csak ideiglenes együttműködését jelenti, míg az előző folyamatos, állandó tevékenységet takar.

A kutatás tárgyából és környezetéből levezethető prioritások

Az agrárgazdasági kutatások tárgyát leggyakrabban maga a mezőgazdaság képezi, legyen szó annak világszintű, országos, regionális vagy üzemszintű vizsgálatáról. Nem véletlen ezért, hogy manapság napirendre került a mezőgazdasági paradigmák tudományos kutatása, amelyek vagy a termelés (a reálszféra) működésének, vagy pedig az agrárpolitika (a szabályozás) érvényesülésének különböző felfogásait, módjait, eljárásait testesítik meg. Erről a **gazdálkodás** folyóiratban már részletesen beszámoltunk (*Mészáros, 2006*). Itt az agrárpolitikai paradigmákat említjük egyik példaként, amelyek a WTO-tárgyalásokon is ütköznek egymással, s amelyek egyenkénti és összehasonlító elemzése még távolról sem tekinthető megoldott feladatnak. Az agrárpolitikai paradigmák

összehasonlító vizsgálatában legtovább *Tim Josling*, a kaliforniai *Stanford Egyetem* professzora jutott, aki két könyvrészletében (*Josling, 2002, 2004*) négy agrárirányítási paradigmát különböztetett meg: támogatásfüggő, versenyképes, multifunkciós és globalizált mezőgazdaságot.

Természetesen, a négyféle paradigma az egyes kontinenseken, illetve a különböző fejlettségű országcsoportokban nem tisztán érvényesül, inkább csak dominál. A támogatásfüggőséget itthon jól ismerjük, de a II. világháború utáni évtizedekben ez volt jellemző a fejlett országok nagy részére, sőt az élelmiszer-importőr fejlődő országokra is. A kompetitív (támogatás nélküli) paradigma fő zászlóvivői Ausztrália és Új-Zéland, az utóbbi ország szerzői könyvet is jelentettek meg erről, *„Gazdálkodás támogatások nélkül"* címmel (*Sandrey – Reynolds, 1990*). A multifunkciós paradigma a mezőgazdaságot a vidék integráns részeként kezeli, s az így előállított közjavak kompenzálásaként enged meg támogatásokat. Ez a paradigma az ún. *„európai mezőgazdasági modellre"* épül, a paradigmához szükséges mértékű kidolgozottságát elismerik (*Potter – Burney, 2002*), magyarul pedig *Popp József* könyvében található róla részletes ismertetés (*Popp, 2004*). A globalizált mezőgazdaság paradigmája, ahol a farmerek csak földdel és állatokkal kapcsolatos menedzsmentszolgáltatásokat végeznek az integrált agribizniszben, *Josling* professzor ötlete, és a legkevésbé kidolgozott (jövőbeli) paradigmának számít. A jövő kutatásait főként az utóbbi két paradigma konkretizálására és komparatív értékelésükre célszerű irányítani.

Másik példánk a mezőgazdaság környezetéhez kapcsolódik, éspedig a *Meadows-házaspár* három évtizedes kutatásához, amelyre újabb könyvük magyar kiadása (*Meadows – Randers – Meadows, 2005*) és a megjelenés alkalmából a *Corvinus Egyetem* által szervezett 2006. évi konferencia szolgáltatott apropót. Munkásságuk fő érdeme, hogy a világ élelmiszer-termelését a környezetével (népesség, ipari termelés, erőforrások, szennyezés) szoros összefüggésben vizsgálták. Ezt az általuk kidolgozott World-modellcsalád tette lehetővé, amely a vizsgált idősorok 200 éves szimulációs futtatását engedi meg (ebből kb. 100 év a tényadat, a másik 100 év pedig az előrejelzés). Számos forgatókönyv elemzésével a globális szintű fenntarthatóság problémáit alaposan feltárták, könyvükben sok szemléletes ábrával dokumentálták és fontos új fogalmakat is bevezettek a közgazdasági elemzésbe (ökológiai lábnyom, túllövés stb.). A szimulációs modelljük legújabb (World 3-03) verziója CD-ROM-on meg is vásárolható, ily módon bárkinek lehetőséget adva a további futtatásokra, illetve kutatásra ebben a fontos problémakörben (megrendelhető: *www.chelseagreen.com*).

A kutatás közelítési módjával kapcsolatos új irányok

Itt elsőként a transzdiszciplináris kutatással foglalkozunk, amit az Európai Unió is zászlajára tűzött, az Európai Bizottságnak az egyetemekről szóló tanulmányában külön fejezet tárgyalja (*European Commission, 2005*). Nemzetközi intézetét Párizsban már 1987-ben megalapították (*International Center for Transdisciplinary Research, CIRET*), 2006-ban folyóirata is indult, 2008-ban pedig megjelent a kézikönyve is (*Hirsch Hadorn et al., 2008*). Az USA öt vezető egyetemén (Berkeley, Chicago, Harvard, Princeton, Stanford) pedig transzdiszciplináris kutatóközpontokat szerveztek (de csak a fizika, kémia és biológia területén, agrárgazdasági nincsen közöttük, ld. *European Commission, 2005*).

A folyóirat bevezető cikke természetesen a transzdiszciplináris kutatásról szól (*Polimeni, 2006*). Ebből két gondolatot érdemes felidézni. Az egyik érdekesség, hogy bár a kiadványt nem kifejezetten gazdasá-

gi profilúnak szánták, mégis a közgazdaságtant választották integráló szerepre, azzal az indoklással, hogy a gazdaság állapota egyfelől hat valamennyi tudományág teljesítményére, ugyanakkor megfordítva, a tudomány kibocsátása is hat a gazdaságra. A másik figyelmet érdemlő dolog a szerkesztőket érdeklő aktuális problémák felsorolása (fenntarthatóság, energiakérdés, felmelegedés, globalizáció, gazdasági fejlődés, jövedelemegyenlőtlenség), ebből ugyanis látható, hogy a transzdiszciplináris kutatások iránti igény elsősorban gyakorlati problémák megoldásánál jelentkezik.

Transzdiszciplínára példaként az ökológiai közgazdaságtant (ecological economics) említjük, amely az ökológia, a közgazdaságtan és még más tudományágak integrációjaként alakult ki (*Cleveland – Costanza, 2006*). Ez a hazánkban is közismert és oktatott környezet-gazdaságtannál (környezetvédelemnél) modernebb felfogású tárgy, így pl. a „szennyező fizet" elve helyett itt a „szennyezés megelőzésének" elve érvényesül, a gazdaságot pedig az ökoszisztéma alrendszerének tekintik. Nemzetközi társaságuk 1989-ben alakult meg (*International Society of Ecological Economics, ISEE*), tagjainak száma 2006-ban elérte az 1300 főt, és több folyóiratuk is van (pl. az *Ecological Economics*).

A közelítésmód új irányai közül másik példaként ismét a paradigmák vizsgálatát, ezúttal a közgazdasági paradigmákét hozzuk fel. *Dogan (1996)* szerint egy diszciplínán belül több elmélet is együtt élhet, de „paradigmáról csak akkor beszélhetünk, ha egyetlen tesztelhető elmélet uralkodik a többi felett, s ezt elfogadja az egész tudományos közösség". A közgazdaságtudományban állításának legalábbis az első része teljesül: jelenleg a neoklasszikus közgazdaságtan képezi az uralkodó paradigmát. Manapság azonban többfelől is komoly bírálatok érik ezt a főáramlatot. Itt csak az ökológiai közgazdaságtan oldaláról érkező kritikákat említjük, *Kocsis Tamás (1999)* cikke alapján.

Kocsis először ötféle paradigmát hasonlított össze, amelyek a környezet kezelésében tértek el egymástól, *Colby (1991)* cikke alapján (ezek: préri-közgazdaságtan, környezetvédelem, erőforrás-menedzsment, öko-fejlődés, mélyökológia). Ezután már csak két diszciplínát, a neoklasszikus környezet-gazdaságtant és az ökológiai közgazdaságtant vetette össze részletesen, 19 szempont segítségével. Az előbbi diszciplínának az ún. kiterjesztett neoklasszikus paradigma az alapja, míg az utóbbinak az ún. biofizikai paradigma. Az érdeklődőknek különösen ajánlható a két diszciplínát összehasonlító táblázat tanulmányozása.

A biofizikai paradigma különös aktualitásra tett szert az energiaválság szemszögéből is, főként az USA-ban (*Hall – Klitgaard, 2006*), ahol a hivatkozott szerzőpáros *Biophysical economics* címen tankönyvet is készít. A biofizikai paradigma lényegét nehéz egy mondatban megfogalmazni, mégis kiemelhető, hogy az inputok fő tényezője (a tőke és a munka helyett) az energia, s az átalakítási folyamat a fizika (a termodinamika) törvényei alapján működik. Emellett a paradigma hívei az energiát tekintik a vagyon (a gazdagság) létrehozójának, és kimutatták, hogy a fejlett országokban a vagyon nagysága csaknem lineáris függvénye az energiafelhasználásnak. A neoklasszikus paradigmával való szembeállításként érdemes *Hall és Klitgaard* cikkének néhány megállapítását megemlíteni:

- Bár az egyes nemzetgazdaságokban (országokban) biofizikai és társadalmi tevékenység egyaránt folyik, a neoklasszikus paradigma választásával a közgazdaságtudomány már 1870 óta kizárólag társadalomtudománnyá vált (főként *Jevons, Menger és Walras* tevékenysége következtében).
- A szerzők 1998-tól kezdve hat olyan Nobel-díjas közgazdászt is felsorolnak,

akik lényeges módon bírálták a hagyományos neoklasszikus közgazdaságtan tételeit.

- Míg a neoklasszikus paradigma kiindulópontja a piac fogyasztási oldala (a fogyasztói hasznosság absztrakt elméletével), addig a biofizikai paradigmáé (ismét) a termelési oldal, az anyagok és az energia mérhető inputjaival.

Az igazi kihívást a jövő kutatói számára persze a különböző paradigmák összeegyeztetése, szintézise fogja jelenteni. A biofizikai paradigma esetében az első komoly próbálkozást erre egy igazi polihisztor, *Nicholas Georgescu-Roegen* tette, aki alapos közgazdasági és matematikai ismeretekkel rendelkezett, de jártas volt a fizikában és a tudományfilozófiában is (*Cleveland – Costanza, 2006*). *Georgescu-Roegen* könyvében ezért képes volt arra, hogy biofizikai elveket integráljon az ökonómia nyelvébe és modelljeibe (*Georgescu-Roegen, 1971*). A gyakorlati elemzésekben azonban ma még többnyire csak szimulációs modellek révén tudják összekapcsolni a biofizikai és a gazdasági szemléletet (*Stoorvogel et al., 2004*).

A kutatás módszereire és adatbázisára vonatkozó trendek

A biológiai rendszerezésben a morfológiai adatok helyébe lépő molekuláris (közhasználatú szóval: DNS) adatbázis és a törzsfát (agrár szóhasználattal: a „pedigrét") felállító, ún. kladisztikai módszerek térhódítása igazi tudományos forradalmat hozott az utóbbi két évtizedben. Ugyanígy az ökonómia területén az 1970-es évtizedtől kezdve terjedt el az ökonometriai módszerek használata az empirikus elemzésekben. A fontosabb új tendenciák közül néhány

- az idősorok elemzésének új alapokra helyezése;
- a hipotézisek és elméletek statisztikai, illetve ökonometriai tesztelése;
- a paneladatok (a keresztmetszeti és idősoros adatok kombinációjának) fokozódó használata;
- a kérdőíves (interjú) adatok ökonometriai értékelési módszereinek terjedése;
- az ún. adatbányászás (az adatokkal konform regressziós modell választásának) megjelenése.

A fentiek közül kettővel részletesebben is foglalkozunk. Első példaként az idősorok elemzésének új alapokra helyezéséről lesz szó, ami jelentős részben kötődik *Clive W.J. Granger*, 2003. évi Nobel-díjas nevéhez. Ő a Nobel-díjat a különböző idősorok közötti ún. kointegráció, azaz a közös (sztochasztikus) trendjeik vizsgálati módszereiért kapta (részleteiben ld. *Darvas, 2004*), amelyekben szerephez jutnak az idősorok olyan viszonylag új tulajdonságai, mint azok stacionárius vagy nem-stacionárius volta. Az ezekre irányuló statisztikai próbák (tesztek) nélkül ma már nem képzelhető el az idősorok korrekt, tudományos elemzése, elmenve esetenként addig is, hogy pl. az F-próbák táblázatokban megadott kritikus értékei helyett szimulációval kell azokat meghatározni (az eloszlások helyes figyelembevétele érdekében).

Az idősorelemzés említett új módszerei már hazánkban is alkalmazásra kerültek, legalább két területen. Az egyik terület az ártranszmisszió vizsgálata, ami a fogyasztói áron történő „osztozkodáshoz" nyújt adalékokat a termékpálya különböző szereplői között, és több vertikumot is elemeztek már ebből a szempontból (ld. például *Bakucs – Fertő – Szabó, 2007*). A másik terület a mezőgazdasági jövedelmek konvergenciája, amit az EU-tagállamok között vizsgálnak, és felzárkózásunk fontos problémájához járulhat hozzá (*Lámfalusi, 2007*).

A jövőben tehát fontos kutatási irány (prioritás) lehet gazdasági idősorainknak nemcsak a rendszeresen aktualizált értékelése, hanem az említett idősor-tulajdonságok figyelembevételével történő átér-

tékelésük is, és természetesen nemcsak a fenti két alkalmazási területen.

Másik példánk az elméletek tesztelésé-ről és ezzel kapcsolatban a tudományos haladás értékeléséről szól. Az elméletek teszteléséről írt cikkében az első szerző az agrárgazdasági termeléselmélet 50 éves fejlődését tekintette át (*Mészáros, 2007*) annak érdekében, hogy az „áttöréseket" meg lehessen határozni a félévszázados időszakon belül. Két lényeges vízválasztót lehetett megállapítani. Az egyik még az 1970-es évtizedben következett be, az ún. dualitás elméletének megjelenésével, amelynek lényege, hogy a termelési függvény nemcsak közvetlenül becsülhető (az alapadatokból), hanem levezethető a jövedelemfüggvényből is. Ez együtt járt az ún. transzlogaritmikus (rövidítve: transzlog) függvénytípus elterjedésével, és vele a Cobb-Douglas függvénycsalád kialakulásával. Ebben az időszakban számos országra számítottak makroszintű mezőgazdasági termelési függvényeket, ezért nem véletlen, hogy a dualitás elméletének megjelenését *Mundlak (2001)* is lényeges áttörésnek tekintette az agrárgazdaságtan többkötetes kézikönyvében.

Az idősorelemzés megújítása azonban az 1990-es évtizedben még egy vízválasztóhoz vezetett: a tesztelés szerepének megerősödéséhez az elméletek (hipotézisek) vizsgálatában. *Fox – Kivanda (1994)* volt az a szerzőpáros, akik elindították a termeléselmélet tömeges tesztelését, nem kevesebb mint 70 (duális) mezőgazdasági modell alapján. A neoklasszikus termeléselmélet tételeiből (pl. profit-maximálás) levezetett négy fontos tulajdonságát tesztelték a modellekben szereplő függvényeknek: a homogenitást, a monotonitást, a görbület jellegét és a szimmetriaviszonyokat. A tesztelési sorozat azonban csalódást okozott, miután a 70 eset közül mindössze egyetlen modellnél teljesült mind a négy elméleti kívánalom. Ezután többen elkezdték a tesztek sikertelenségének okait kutatni. Végül *Clark – Grant (2000)* – figyelembe véve az idősorok nem-stacionárius voltát – a hagyományos és az új módon (bootstrapping technikával) kiszámolt kritikus F-próba értékek szembeállításával bizonyították, hogy *Fox – Kivanda (1994)* tesztjei nem a neoklasszikus elméletet cáfolták, hanem a tesztjeik sikertelensége az idősorok tulajdonságait (főképpen a dinamikájukat) nem kellően kifejező modellek alkalmazásának tulajdonítható.

A neoklasszikus termeléselmélet egyes tételeit ily módon – bizonyos esetekben – már sikerült statisztikai próbákkal is bizonyítani. Nem valószínű azonban, hogy jelenleg ez sikerülne a neoklasszikus paradigma egészére (a mikroökonómia összes jelentős tételére) vonatkoztatva. Számos probléma adódik még, pl. a technológia megfelelő szerepeltetésével is a mezőgazdasági modellekben (ld. különösen *Just – Pope (2001)* fejezetét az agrárgazdaság kézikönyvében). Ezért manapság még nem dönthető el, hogy az eddigi közgazdasági paradigmák közül (neoklasszikus, intézményi, biofizikai stb.) melyik lesz igazán perspektivikus a jövő számára. Mindenesetre a következő nagy áttörés a termeléselméletben valószínűleg a neoklasszikus paradigmától való elmozdulástól várható. Ami pedig a paradigmaváltást illeti, a biológiai (növényökológiai) tapasztalatok arra utalnak, hogy nemcsak a kuhni típusú (azaz teljes körű, kicserélődő) paradigmaváltás lehetséges, hanem a régi paradigma egyes tételei beépülhetnek az új paradigmába, s valószínűleg ilyen helyzet várható majd a közgazdaságtan területén is.

2. AZ ÚJ IRÁNYZATOK MEGJELENÉSE A TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK PROGRAMJÁBAN

Az alábbiakban arra próbálunk választ keresni, hogy a cikk első felében jelzett kutatási irányok mennyiben érzékelhetők, tapinthatók ki az elmúlt hét esztendőben, figyelemmel arra, hogy az utóbbi két év-

tizedben örvendetesen megnövekedett az agrár-közgazdasági témákkal foglalkozó nemzetközi konferenciák száma. Ugyanakkor a tudományos kutatások differenciálódásának eredményeként több olyan új szakmai szervezet jött létre, amelynek fókusza ugyan nem az agrárgazdaság, de ahhoz bizonyos területeken kapcsolódik. (Pl. *Supply Chain Management Associations & Research Centers, European Marketing Confederation – EMC*). A meglehetősen gyorsan bővülő választék azon természetes igény terméke, miszerint a kutatások egyre újabb és újabb területet vesznek górcső alá, és ezzel egyidejűleg igényt tartanak az elért eredmények nemzetközi szakmai körökben való megvitatására is. A tudományos kutatásokban megfigyelhető erős differenciálódás következtében arra nem vállalkozhattunk, hogy az agrárgazdaságtanhoz valamilyen formában kapcsolódó új tudományos hajtások teljes skáláját áttekintve próbáljunk meg képet alkotni arról, hogy a kutatók a napi munkájukban mennyire jelenítik meg a tudomány fejlődésének fő áramait. Jelen munkánkban ennél szerényebb merítési bázissal elégedtünk meg. Ezért nem is léphetünk fel olyan igénnyel, hogy elemzéseink eredményeként leszűrhető következtetéseket szakmánk egészére korlátok nélkül általánosíthassuk. Másrészt, feldolgozásunk alapvetően témaorientált, amely maga is komoly nehézségeket okozott. Az egyes tanácskozásokon elhangzott előadásokat címük alapján soroltuk különböző kategóriákba. Ez esetben bizonyos torzítás megjelenhet, hiszen az agrárgazdaságtanon belül pl. az ágazati kutatások egyrészt megjelenhetnek az ágazati kutatások kategóriájában, míg más esetekben azon kívül (pl. az árvizsgálatoknál, vagy a vertikális integrációnál) kerülnek besorolásra. Mindezen korlátok mellett is úgy gondoljuk, hogy a különböző szakmai kongresszusok, illetve a nemzetközi tanácskozások a témaválasztások tekintetében is mutatnak egyfajta határozott irányt. Megjegyezzük, hogy az átfogó témájú, és gyakorlatilag minden résztémát befogadó, általában háromévente megrendezésre kerülő kongresszusok mellett egyre gyakoribb az egy adott, szűkebb szakmai területre koncentráló szemináriumok száma (50-150 fős létszámmal). Természetesen ezeken a konferenciákon a programba került előadások témakör szerint kevésbé szórnak, mint a kongresszusokon. Ugyanakkor, attól függően, hogy milyen profilú konferenciák programjait vonjuk elemzésbe, juthatunk eltérő következtetésekre a fő áramnak a kutatásokban való megjelenítését illetően. Ezeket a torzításokat, a lehetőségeken belül, igyekeztünk mérsékelni és párhuzamosan tekintettük át a kongresszusok és a kongresszusok közötti időszakban szervezett szemináriumok témáit.

A vizsgálatba vont tanácskozások

Az agrárgazdasági kutatások két legillusztrisabb nemzetközi szervezete a *Nemzetközi Agrárközgazdasági Társaság (International Association of Agricultural Economists, IAAE)* és az *Európai Agrárközgazdasági Társaság (European Association of Agricultural Economists, EAAE)* eszmecseréit vettük egyrészt nagyító alá. A választott tudományos témák szempontjából mindkettő meghatározó jelentőségű szervezet. Hazai (földrajzi, történelmi) helyzetünket tekintve az EAAE tevékenysége valamivel többet jelez számunkra, mint az IAAE témái, mivel ez utóbbi konferenciáin az világ különböző régióinak kutatási eredményei kerülnek terítékre, míg az EAAE esetében jobban kiolvasható az európai agrárgazdasági kutatások főárama. Külön vizsgáltuk az *Angol Agrárgazdasági Társaság (AES)* éves közgyűlésének tanácskozási anyagát abból a meggondolásból, hogy annak kisugárzása az európai agrár-közgazdasági gondolkodásra jelentős. A közép-kelet-

európai agrárkutatásokkal foglalkozó, és évről évre egyre jobban elismert *Leibnitz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe* évente megrendezésre kerülő *IAMO Forumai* szintén fontos forrásunkat jelentették. Régiónk szempontjából az itt folyó munka az intézetet a közép-kelet-európai kutatások egyik legjelentősebb központjává emelte, így annak legutolsó négy évi tanácskozásai ugyancsak figyelmet érdemlőek. Az EAAE szemináriumok keretében három tanácskozást tüntettünk ki figyelmünkkel. Mindhárom földrajzilag is közelünkben került megrendezésre (Bécs, Novi Sad és Budapest), amelyek közül kettő a régió mezőgazdasági és vidékfejlesztési kérdéskörére koncentrált. A harmadik pedig (budapesti közös IAAE – 104. EAAE szeminárium) szembesítette az agrár-közgazdasági kutatóknak az átmeneti gazdaságok vonatkozásában tett, korábbi előrejelzéseit a gyakorlati élet tényeivel.

Összességében tizenegy tanácskozás szakmai programja adta az elemzés bázisát, amelyet többéves egyéni tapasztalatokkal egészítettünk ki. A figyelembe vett tanácskozások az alábbiak: 1. EAAE X. kongresszus. 2002, Zaragoza. 2. EAAE XI. kongresszus. 2005, Koppenhága. 3. IAAE XXVI. Nemzetközi konferencia. 2006, Brisbane. 4. EAAE 87. szeminárium, Bécs. 5. EAAE 100. jubileumi szeminárium. 2007, Novi Sad. 6. Közös IAAE – 104. EAAE szeminárium. 2007, Budapest. 7-10. IAMO Forum 2004, 2005, 2006, 2007 és 11. Angol Agrárközgazdasági Társaság (AES) 2008. évi tanácskozása.

A kongresszusi témák főbb irányai

Az IAAE és az EAAE háromévente megrendezésre kerülő kongresszusain egyre nagyobb létszámban vesznek részt a kutatók, s közöttük az utóbbi időben örvendetesen emelkedett az új generációhoz tartozók száma is. Főként ez utóbbiak erős aktivitása a növekvő létszám egyik forrása. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kongresszusokon elhangzó előadások (plenáris, „contributed" és poszter) száma egyértelműen emelkedik. Ez igaz az EAAE és az IAAE rendezvényeire. Az előadások témái mindkét esetben általában tükrözik a résztvevők országaiban folyó agrár-közgazdasági kutatások fő irányait is.

Az Európai Agrárgazdasági Társaság X., Zaragozában megtartott kongresszusán (138 előadás és 129 poszter) az európai agrárgazdaság sokszínűségén belül az élelmiszer-kereskedelem, illetve az élelmiszerkereslet, -kínálat elemzése témakör vitte el a pálmát (17). Mellette a második vonalban a nagyon is aktuális CAP-WTO tárgyalások, a hozzájuk erősen kapcsolódó ágazati elemzések, a jövedelmek elosztását taglaló árelemzések, valamint a gazdálkodás kockázatának elemzése és a multifunkcionális mezőgazdaság témái találhatók. A korábbi időszakhoz képest nagyobb hangsúlyt kapott az élelmiszer-minőség kérdésköre, a menedzsment-aspektusok vizsgálata, a GMO és a mezőgazdasági modellezés eredményei. Az élelmiszer-kereskedelemhez kapcsolódó versenyképesség, a marketing, a jövedelemelosztás, az előrejelzések és az EU bővítés témái érdemelnek még kiemelt figyelmet. Talán meglepő, de a földhasználat és a vidékfejlesztés témái csak elvétve fordultak elő, míg 17 olyan kategória volt, amelyben csak egy-egy előadást tartalmazott a program. Ez a kép jelentősen megváltozott a következő, 2005. évi koppenhágai kongresszuson, ahol az előadások száma közel 50%-kal magasabb volt (198 előadás és 191 poszter). Itt már hét témakör esetében hangzott el legalább 10 előadás. Az élelmiszer-kereskedelem témaköre kiemelkedett (27), második helyre az egyre égetőbb problémákkal küzdő környezetvédelem (17) jött fel. Mögöttük jelentősebb súllyal a globalizációval szorosan összefüggő versenyképesség, termelékenység, hatékonyság (12), a mezőgazdasági munkaerő-foglalkoztatás (11), a me-

zőgazdasági termelés (10) és a biztosítás, kockázat (10) témáit figyelhetjük meg. A gyakoriságukat tekintve második vonalba tartozó témák a földhasználattal, az élelmiszer-fogyasztással, a biotermeléssel, az élelmiszer-minőséggel (9-9), az árak elemzésével, az erőforrás-megőrzéssel (8-8), a vidékfejlesztéssel (7), a multifunkcionális mezőgazdasággal és – némiképp meglepő módon – a mezőgazdasági szövetkezetekkel (6-6) voltak összefüggésben. A kisebb előfordulással (3-5) bíró témák között említendő a marketing, a jövedelemelosztás, az előrejelzések, a földhasználat, az ágazati elemzések, a menedzsment, és meglepő módon a GMO téma is viszonylag szerény figyelmet kapott. A benyújtott és színvonalasnak tartott, de időhiány miatt „contributed" előadásként el nem fogadott dolgozatok zöme poszterként került bemutatásra. A kutatók növekvő igénye kutatási eredményeik közzétételére és megvitatására jól érzékelhető abban, hogy az EAAE X. kongresszusán 129, a XI. kongresszuson pedig már 191 poszter előadás közül választhattak az érdeklődők.

Az IAAE XXVI., az ausztráliai Brisbane-ben tartott konferenciáján (a konferencia háromévente kerül megrendezésre) a témaszerkezet részben hasonló, részben eltérő az EAAE kongresszusokhoz képest. A hat leggyakoribb témakör közül öt (élelmiszer-kereskedelem, versenyképesség és termelékenység, biztosítás és kockázat, környezetvédelem, valamint erőforrás-megőrzés) mindkét ágon a kiemeltek között található. Ugyanakkor az IAAE konferencia a menedzsment-témát 12 előadásban dolgozta fel, szemben az EAAE 3 előadásával, amely kétségkívül jelzi, hogy világviszonylatban a termelési, kereskedelmi, környezetvédelmi stb. témák mellett egyre több kutató tartja fontosnak a menedzsmentvonatkozások kutatását, elemzését. A gyakoriságot illetően második vonalba tartozó területek között részben hasonló, részben más témák találhatóak az európai kongresszussal összehasonlítva. Az IAAE konferencia viszonylag sok előadással (7) koncentrált kifejezetten a nemzetközi kereskedelempolitikára, de az integráció és külön az innováció (6-6) is szembeötlően fontosabb témának bizonyult. Meglepő azonban, hogy az EAAE programban kiemelt helyen található CAP-WTO tárgyalások itt csupán három előadással jelentek meg, s ugyancsak kisebb hangsúly esett a marketingre és – az EAAE tanácskozással összhangban – a GMO témákra is. Ez utóbbi azt jelzi, hogy a GMO mint érzékeny téma már kevesebb kutató érdeklődését kötötte le. Megemlítendő viszont, hogy nagyfokú aktivitás nem tette lehetővé a benyújtott nagyszámú előadás elfogadását, és így a 201 elfogadott előadás mellett további 120 poszter jelezte, hogy a kutatók az egyes országokban, régiókban milyen kutatási témákon munkálkodnak.

Összességében elmondható, hogy a három nagy kongresszus programja alapján, nem meglepő módon, a legfontosabb témakör az élelmiszer-kereskedelem (62) volt, amelyet a környezetvédelem (41) követ. A mezőgazdasági termelés fokozódó kockázatát jelzi a harmadik helyre feljött biztosítás – kockázat (34) témakör. A felső-közép kategóriában találhatjuk a versenyképesség – termelékenység, árelemzés, élelmiszer-minőség, CAP-WTO ügyek, a multifunkcionális mezőgazdaság, az ágazati elemzések, a menedzsment és a mezőgazdasági termelés kérdéskörét. Ezektől valamelyest elmarad, de azért többször (16-18) előfordul a munkaerőfoglalkoztatás, az élelmiszer-fogyasztás, a földhasználat és az erőforrás-megőrzés vizsgálata.

Szűkebb témakörre specializálódó nemzetközi szemináriumok

Az EAAE 87. és EAAE 100. szeminárium központi témája egyaránt a vidékfejlesztés volt. Az előbbi földrajzi lehatárolás nélkül,

míg az utóbbi elsősorban Közép-Kelet-Európára koncentrálva tárgyalta a mezőgazdaság és vidékfejlesztés eddig elért eredményeit, illetve jövőbeni feladatait.

A Bécsben megrendezett 87. EAAE szemináriumon 25 előadás hangzott el. A fő gerincet a vidékfejlesztési téma (7) uralta, ahol az EU iránymutató felfogása külön prezentációban jelent meg. A vidékfejlesztés mögött a CAP–WTO tárgyalások (5) találhatók. Mellettük a környezetvédelemmel, illetve a vidéki munkaerő foglalkoztatásával (3-3) foglalkozó előadások emelhetők ki. Hét esetben fordult elő kategóriánként egy-egy téma, mint pl. SAPARD, nők a mezőgazdaságban vagy a marketing.

A három évvel később, 2007-ben Novi Sadban megtartott 100. EAAE szemináriumi tanácskozáson az előadások száma már 100 (négyszerese a 87. szemináriumi előadásainak). Ez jól jelzi a régió országainak fokozódó várakozásait abban a tekintetben, hogy az EU tagság, illetve a CAP reform mennyiben segíti, a kvóták által a régióban erősen korlátozott mezőgazdasági termelés mellett, az erőforrások egy részének átcsoportosításával a vidéki gazdaság megerősítését, illetve hogy ez utóbbit az egyes országok miképpen képzelik el a források egyes tengelyek mentén történő megosztásakor. Minden ötödik, vagyis 20 előadás a vidékfejlesztés témájára koncentrált. Mellette nagy hangsúlyt kapott a máig is komoly gondot okozó, felszabaduló mezőgazdasági munkaerő foglalkoztatása (8). Ugyancsak alapvetően a regionális gondokat mutatja, hogy a mezőgazdasági termeléssel és a mezőgazdasági szövetkezetekkel összefüggő előadások (6-6) arányaiban itt jelentősebbek voltak, mint más tanácskozásokon. Ezeken túlmenően az egyéni gazdaságok helyzete és a többfunkciós mezőgazdaság témája (5-5) került még gyakrabban terítékre. Érdekes módon csupán 2-2 előadás foglalkozott az alábbi témákkal: vidéki hitelezés, fogyasztói magatartás, piacok, élelmiszer-kereskedelem. Ezeknél valamivel gyakoribb témák (3-3 előadás) között említhető az ágazati elemzés, az integráció, a CAP–WTO tárgyalások, EU bővítés, a fejlesztések és a biotermelés.

Profiljában sajátosnak tekinthető a *közös IAAE – 104. EAAE, 2007*-ben Budapesten megtartott tanácskozás. Ez volt a két meghatározó szakmai szervezet első nagyszabású közös konferenciája, amely egyfajta tükör felmutatásával szembesítette a korábbi kutatói véleményeket a gyakorlati életben bekövetezett tényleges változásokkal. Arra koncentrált, hogy a tudománnyal foglalkozó szakemberek előrejelzései mennyiben bizonyultak megalapozottnak, s hol voltak azok tévesek. A befogadott 85 előadás mutatja az igen élénk érdeklődést. A 125 fő résztvevő előtt bemutatott előadások sok ponton találkoztak a kongresszusok gyakori témáival, amely mutatja, hogy azok zömmel főáram vonalában helyezkedtek el. Nem mondható véletlennek, hogy a versenyképesség – termelékenység (8) téma mellett a CAP–WTO tárgyalások, illetve az egyes ágazatokat érintő kérdések (7-7) voltak a leghangsúlyosabbak. Mellettük a struktúraváltással és az EU bővítéssel (6-6) foglalkozó előadások következtek, de jelentős arányúnak mondható még a földhasználattal (5), a fejlesztésekkel (5) és a mezőgazdasági szövetkezetekkel foglalkozó (4) prezentációk száma is. Érdekesnek tekinthető, hogy míg agrár-közgazdasági szakmával 3 előadás is foglakozott, addig a munkaerő-foglalkoztatás és a mezőgazdasági termelés nem vont magára kiemelt figyelmet (2-2 előadás). Mellettük 21 olyan előadás hangzott el, melyek a fenti kategóriákon túli területekhez tartoztak. A foglalkoztatás problémáját és a mezőgazdasági termelést csupán 2-2- előadás elemezte, s az integráció, CAP–WTO tárgyalások, EU bővítés, biotermelés, ágazati elemzések és a fejlesztések is egyenként csak 3-3 előadó által kerültek bemutatásra.

A három szeminárium előadásait együttesen nézve a vidékfejlesztés volt leggyakrabban előforduló témakör. Ezt kisebb, de lényegében egymáshoz közeli súllyal a CAP–WTO tárgyalások, a versenyképesség – termelékenység, a foglalkoztatás, az ágazati elemzések és a környezetvédelem követte.

IAMO FORUM-ok – erős közép-kelet-európai orientáltsággal

A Közép-Kelet-Európa agrárgazdasági kérdéseit kutató egyik legfontosabb központ a *hallei Leibnitz Intézet*. Az évente megrendezésre kerülő konferenciák közül a 2004. (43), 2005. (33), 2006. (49) és a 2007. (31) évi tanácskozások szakmai programjait tekintettük át. Az évenként elfogadott előadások száma évről évre jelentősen ingadozott, amely természetesen a meghirdetett fő téma területén folyó kutatások helyzetével is magyarázható. A vizsgálatba vont négy év irányadó főtéma választása egyfajta koncepciót tükröz. A 2004. évi tanácskozás a mezőgazdaság szerepét vizsgálta KKE vidékfejlesztésében. A következő évben a konferencia irányadó témája a láthatatlan kéz hatékonysága és ezzel összefüggésben a mezőgazdasági és élelmiszerpiacok közép-kelet-európai helyzete volt. 2006-ban, az előző évi program nyomán továbbhaladva, a konferencia cím arra irányult, hogy a mezőgazdaság helyzete miképpen ítélhető meg a változó piacok, intézmények és politikák tükrében. Az általunk vizsgált legutolsó (2007) IAMO Forum témája a mezőgazdaság szerepe a fenntartható vidékfejlesztésben címet viselte. A fő témák mögötti koncepcióból kiolvasható, hogy a mezőgazdasággal összefüggő kérdések, az intézeti profilnak megfelelően, erős KKE-i irányultsággal kerültek meghatározásra. Ez a közép-kelet-európai régió kutatói számára különös jelentőséggel bír. Ezeken az IAMO FORUM-okon egyébként évről évre több magyar kutató is jelen volt dolgozatával, illetve elnökölt plenáris vagy szekcióüléseket. A magyar részvétel ebben a csatornában jelzi a meglévő és erősödő kapcsolatot a hazai és nemzetközi kutatások fő árama között.

Az *MTA Agrárközgazdasági Bizottsága* 2003 májusában tartott tanácskozásán szerepelt többek között a mezőgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben. A téma fontosságát és aktualitását jól mutatta az, hogy lényegében ugyanezt a fő címet választotta az IAMO FORUM 2004 is. Ez utóbbin a vidékfejlesztéssel kapcsolatos előadások 30%-ot tettek ki. Mellette több kérdéskör került terítékre 2, illetve 3 előadás keretében. Megemlítendők a foglalkoztatással, a többfunkciós mezőgazdasággal, a CAP–WTO tárgyalásokkal, a földhasználattal, illetve a mezőgazdasági termeléssel, a fenntarthatósággal, a társadalmi tőkével kapcsolatos előadások. A 2005. évi tanácskozáson a meghirdetett téma a mezőgazdasági piacok, piaci csatornák voltak. Ez alkalommal a fő témához szorosan kapcsolódó témák kerültek elfogadásra és megvitatásra. Így: intézmények, ágazati elemzés, ár, kereskedelem, versenyképesség és a földreform. Az IAMO FORUM 2006 programjában szerepelt a legtöbb előadás (49). A változó piacok, intézmények és politikák fényében került terítékre a mezőgazdaság helyzete, ahol több téma is lényegében azonos súllyal jelent meg. A legfontosabbak: foglalkoztatás, versenyképesség, földhasználat, integráció, vidékfejlesztés, farm(üzemi) szerkezet és a pénzügyek. Kiemelhető még az ágazati és az árelemzések. 2007-ben a tanácskozás a mezőgazdaság szerepét a fenntartható vidékfejlesztéssel összefüggésben tárgyalta. Az előadások meghatározó része (közel 30%-a) vidékfejlesztési témával foglalkozott. Ebben az összefüggésben a nagy jelentőséggel bíró ágazati elemzésekről, továbbá a foglalkoztatásról és a hitelezés kérdéseiről beszélt több előadó.

Sokatmondó, hogy a négy FORUM-on összességében a vidékfejlesztési kérdések uralták (26) a programot. Jelentősebb súlya volt még a foglalkoztatás, ágazati elemzés, vidéki hitelezés és a földhasználat témakörnek. Ezeknél kevesebbszer, de mégis több előadás foglalkozott a versenyképességgel, a farmszerkezettel, az élelmiszer-kereskedelem kérdésével, valamint az árelemzéssel. Az öt leggyakrabban előforduló téma közül csupán egy esetben mondható el (ágazati elemzések), hogy az a kongresszusok 5 legfontosabb témái között szerepelt, míg a vizsgált szemináriumok esetében az első öt között az IAMO FORUM-ok első három témája ott található.

Egy nemzeti szakmai tanácskozás – AES 2008. évi konferenciája

Végül érdemes megnéznünk, hogy egy konkrét, nemzeti szintű, de külföldiek előtt is nyitva álló éves társasági konferencia mely témákat tekinti érdemesnek szakmai vitára. Nyilvánvaló, hogy ilyen esetekben a téma szóródása elkerülhetetlen és benne jobban megjelennek a helyi igények, bár ez nem zárja ki a nemzetközileg is fontos témák tárgyalását, vagy más országokban folytatott kutatási eredmények közreadását. 2008-ban az *Angol Agrárgazdasági Társaság (Agricultural Economic Society, AES)* éves közgyűlésének programja 63 előadást tartalmazott. Eloszlásukat tekintve nem igazán meglepő, hogy az előadások több mint 15%-a környezetvédelmi kérdéseket tárgyalt, részben az Egyesült Királyság vonatkozásában, részben azon túlmenően. Az Egyesült Királyság esetében a környezet védelme és építése, a jó levegő biztosítása, a vidéki táj képének alakítása már régóta az érdeklődés homlokterében található, és ebben a vonatkozásban azt is mondhatjuk, hogy a liberális szellemű angol agrár-közgazdasági gondolkodást az utóbbi években különösen erősen foglalkoztatja a környezet problémája, védelme, építése, megóvása. Ez az európai országok számára irányadóként is felfogható. Néhány téma közülük: „Tájmegőrzés és gazdasági függetlenség: a walesi nemzeti park és a régió gazdasága", vagy „A KAP reform környezetre és a természet megőrzésére gyakorolt hatásának következményei – német empirikus tanulmány eredményei", vagy „Az illegális szemétlerakó-helyek okozta környezeti károk helyreállítása feltérképezésénél alkalmazott preferenciák".

A feldolgozott tanácskozások főbb megállapításai

Az áttekintett tizenegy rendezvény 966 előadása (1. táblázat) alapján – tekintettel a tanácskozások magas szakmai színvonalára és az előadások nagy számára – kimondható, hogy az agrár-közgazdasági szakmán belül a legfontosabb és legaktuálisabb kérdések kerültek vitára a vizsgált években. Ezt elfogadva a főáram meghatározását jól közelíthetjük azzal, hogy mely kérdések találhatók a top 10, 15 és 20 esetében és milyen gyakorisággal. Az egyes kongresszusok, konferenciák főáramhoz való illeszkedését pedig azzal mérhetjük, hogy az általuk napirendre tűzött előadások mennyire voltak szinkronban a tizenegy tanácskozás összesített témáival. Ezt százalékos formában kifejezve kimutathatjuk, hogy a top 10, top 15 és a top 20 téma esetében az egyes konferenciák téma megfelelési aránya milyen szintű. A legmagasabb aránnyal rendelkező tanácskozások igazodtak legjobban a fő áramhoz (2. táblázat). Itt azonban meg kell jegyezni két dolgot. Egyrészt, egy erősen specializált tanácskozás, amennyiben témája ott található a top 10, 15 vagy 20 témakörben, akkor igen magas téma-fedettségi arányt, s előkelő helyezést ér el (ld. a vidékfejlesztéssel foglalkozó EAAE 87. szemináriumot). Másrészt, a nagy kongresszusok, a magas előadásszám miatt, viszonylag jó

helyezést érhetnek el, különösen a top 20-as listán. Az *Európai Agrárközgazdasági Társaság (EAAE)* 2005. évi kongresszusának téma-megfelelési aránya jelentőset javult a 2002. évi kongresszuséhoz képest, azonban még ezzel is a *Nemzetközi Agrárközgazdasági Társaság (IAAE)* mögött foglal helyet mind a top 15-ös, mind a top 20-as listán. *Az IAMO FORUM-ok* megalapozott konferencia témaválasztását jól mutatja az, hogy a 2004. és a 2007. évi FORUM egyaránt a III-IV. helyet foglalja el a top 10-es listán. Végül, a főáramhoz való közelséget egyértelműen igazolják a számok az *Angol Agrárgazdasági Társaság* esetében (II. és IV. hely a top 10-es, illetve a top 15-ös és a top 20-as listán). Az AES kollégák a nemzetközi szempontból is fontos témákban fogadtak el és hallgattak meg előadásokat a 2008. évi tanácskozásukon. Jól érzékelik, milyen területek kutatása indokolt és ez számukra is szolgálhat tanulsággal.

***

Írásunkat *vitacikknek* is szánjuk. Fontosnak tartjuk, hogy szakmánk más képviselői is hallassák hangjukat a tekintetben, mely kutatási irányokat éreznek perspektivikusnak a jövőben, merre tart diszciplínánk jelenlegi fejlődése, akár nemzetközi, akár magyar viszonylatban. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a témaválasztás, a kutatási prioritások kijelölése – bármennyire fontos feladat is – tudományos felzárkózásunknak csak egyik oldalát képezi. A másik oldalt a feltételek megteremtése jelenti, ami nálunk még nehezebb teendőnek számít. Ezért a hozzászólókat a feltételekkel kapcsolatos feladatok és problémák taglalására is buzdítjuk, gondolva a nyelvoktatástól a doktorképzésig tartó teendőkre, illetve a létszámgondoktól a pénzügyi keretekig terjedő feltételekre egyaránt. A megválaszolandó kérdés talán a következőképp összegezhető: „Mi mindent kell tennünk agrárgazdasági kutatásunk és oktatásunk nemzetközi szinthez való felzárkóztatásához?”

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) EAAE Xth Congress. Exploring diversity in the European Agri-Food System. Programme. Zaragoza. August 28-31, 2002. – (2) European Commission (2005): European Universities: Enhancing Europe’s Research Base. Report by the Forum on University-based Research. Brussels, 43 p. – (3) Fox, G. – Kivanda, L. (1994): Popper or production? Canadian Journal of Agricultural Economics 42:1-13. pp. – (4) Georgescu-Roegen, N. (1971): The Entropy Law and the Economic Process. Cambridge, Harvard University Press, USA – (5) Graham, M.H. – Dayton, P.K. (2002): On theEvolution of Ecological Ideas: Paradigms and Scientific Progress. Ecology 83(6):1481-1489. pp. – (6) Hall, C.A.S. – Klitgaard, K.A. (2006): The Need for a New, Biophysical-based Paradigm in Economics for the Second Half of the Age of Oil. International Journal of Transdisciplinary Research 1(1):4-22. pp. – (7) Hirsch Hadorn,G. – Hoffmann-Riem, H. – Biber-Klemm, S. – Grossenbacher-Mansuy, W. – Joye, D. – Pohl, C. – Wiesman, U. – Zemp, E. (eds.) (2008): Handbook of Transdisciplinary Research. Springer – (8) http://www.aes.ac.uk/index.php?do=conference – (9) IAAE 26th Conference of International Association of Agricultural Economists. Theme: Contributions of Agricultural Economics to Critical Policy Issues. Programme. Brisbane. August, 12-18, 2006. – (10) IAAE-104th EAAE Joint Seminar. Agricultural Economics and Transition: „What was expected, what we observed, the lessons learned.” Programme. September 6-8, 2007. Budapest – (11) IAMO Forum 2004: The role of agriculture in Central and Eastern European rural development: engine of change or social buffer? Program: http://www.iamo.de/forum2004/Conference-programme.pdf – (12) IAMO Forum 2005: How effective is the invisible hand? Agricultural and food markets in Central and Eastern Europe. Program: http://www.iamo.de/forum2005/files/programEN.pdf – (13) **IAMO Forum 2006: Agriculture in the Face of Changing** Markets, Institutions and Policies: Challenges and Strategies – (14) IAMO Forum 2007: Sustainable rural development: what is the role of the agri-food sector? **Program: http://www.iamo.de/fileadmin/uploads/Conferen-**

ce_programme_with_posters.pdf – **(15) Josling, T. (2002): Competing paradigms in the OECD and their impacts ont he WTO agricultural talks.** In: Agricultural Policy for the 21st Century. Iowa State University Press, Ames (USA) – (16) Just, R.E. – Pope, R.D.(2001): The Agricultural Producer: Theory and Statistical Measurement. 629-735. pp. In: Handbook of Agricultural Economics Vol. 1A (eds. Gardner, B.L. – Rausser, G.C.), Elsevier, Amsterdam, London, New York, Oxford, Paris, Shannon, Tokyo – (17) Kocsis T. (1999): A jövő közgazdaságtana? Az ökológiai közgazdaságtan múltja, jelene és jövője az uralkodó neoklasszikus nézetek tükrében. Kovász 3(3):131-164. pp. – (18) Kuhn, T.S. (1962): The Structure of Scientific Revolutions. The University of Chicago, USA. Magyarul: Kuhn T.S. (1984): A tudományos forradalmak szerkezete. Gondolat, 322 p. – (19) Lámfalusi I. (2007): Sigma convergence in Hungarian agriculture. Studies in Agricultural Economics No. 107:29-45. pp. – (20) Meadows, D. – Randers, J. – Meadows, D.(2005): A növekedés határai harminc év múltán. Kossuth Kiadó, 318 p. – (21) Mészáros S. (2006): A paradigma fogalmának alkalmazása a mezőgazdaságban. Gazdálkodás 50(6):42-50. pp. – (22) Mészáros S. (2007a): Theory testing (hypothesis testing) in agricultural economics. Studies of Agricultural Economics No. 107:5-18. pp. – (23) Mészáros S. (2007b): A felsőoktatás a tudásgazdaság felé. Gazdálkodás 51(3): 67-71. pp. – (24) Mészáros S. – Popovics P.A. (2004): Price transmission and its analysis in the milk and dairy sector: a survey. Studies in Agricultural Economics No. 101:5-21. pp. – (25) Polimeni, J.M. (2006): Transdisciplinary Research: Moving Foreward. International Journal of Transdisciplinary Research 1(1):1-3. pp. – (26) Popp J. (2004): Az EU Közös Agrárpolitikájának elmélete és nemzetközi mozgástere. Európai Agrárpolitikai Kft., 320 p. – (27) Potter, L. – Burney, J. (2002): Agricultural multifunctionality in the WTO – legitimate non-trade concern ordisguised protectionism? Journal of Rural Studies 18:35-47.pp. – (28) Price, D. (1995): Energy and human evolution. Population and Environment 16:301-319.pp. Program:http://www.iamo.de/forum2006/programm_21_06.htm – (29) Sandrey, R. – Reynolds, R. (eds.) (1990): Farming without subsidies. New Zealand's recent experience. Wright and Carman Ltd., Upper Hutt, New Zealand – (30) Stoorvogel, J.J. – Antle, J.M. – Crissman, C.C. – Bowen, W. (2004): The trade-off analysis model: integrated bio-physical and economic modeling of agricultural production systems. Agricultural Systems 80(1):43-66.pp. – (31) Thimm, H.-U. (1981): The Challenges for Western European Teachers of Agricultural Economics in Educating for Agrarian Change in their Own and Developing Countries. Pp. 589-601 In:Rural Change. Proceedings:Seventeenth International Conference of Agricultural Economists. Gower, England.

(folytatás a 415. oldalon)